

Ki merészel a hollóról verset írni?

[Látó, 2011. november]

Számycsapások az induláshoz

Adott két vers ugyanazzal a címmel: Edgar Allan Poe és Orbán Ottó *A Hollója*. Az egyik világirodalom, fordítás, a másik magyar. Csupán erről az egy különbségről hosszas lehetne a vita, de végeláthatatlan elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni ezúttal célszerűtlen. Nem komparatív módon is olvasható a két vers, ha – bármiféle értékítéletet hordozó hierarchia nélkül – Orbán Ottó szövegét próbálom interpretálni, Poe versére meg mint permanens háttérre tekintek. Ez a megközelítés annyiban enged teret a Poe-költeménynek, amennyiben az a másik versben releváns, funkcionális és az értelmezési lehetőségek artikulálása szempontjából produktív. Módszerét tekintve ez a kísérlet a holló köré szerveződik, ami – mint látni fogjuk – archetipikus, szimbolikus jelentésekkel bír, és mindemellett hasznosítódnak az antikvitásban valamely mitéma elemeként hozzá kapcsolódó és megőrződött jelentéstartalmak is. Ez az írás azonban nem a holló jelentés(lehetőség)jeinek indul utána, (hisz ezt a munkát a Szimbólumtár készítői már nagyjából elvégezték), hanem az ismertek némelyikének hasznosíthatóságát vizsgálja, lehetőség szerint ambivalens értelmezését adva az Orbán Ottó versének. Az ambivalencia pedig abból fakad, hogy a holló már nem csupán holló, hanem A Holló is, azaz: Poe verse. Mindez pedig legalább annyira izgalmas következményekhez vezet, mint az, ha két embert ugyanúgy hívnak, ugyanabban a (könyvtár)szobában laknak, és még formai, alaki, temperamentumbeli hasonlóság is van köztük: az azonban világosan látszik, hogy nem ikrek.

Hollóréptök

Orbán Ottó költeményének címét tekinthetjük témamegjelölőnek: a szövegben központi szerepet kap, témává avanszálódik a már említett kép/verscím. Megidéző jó néhány kulturális, illetve művelődéstörténeti jelentést, különböző szöveghelyet, melyeket azonban érdemesnek látszik ez esetben leszűkíteni. Viszonyítási (és nem csak) alapként maradjon egy tág világirodalmi szöveghagyomány egyetlen darabja: Edgar Allan Poe *A Hollója*. Még így is azzal szembesülünk, hogy akár „megrovásban is részesíthetnénk a szerzőt” (más körülmények között), amiért egy már „foglalt” címet választott, de mint arról a bevezetőben már szó esett, az egyik legérdekesebb kérdés pontosan e köré a „fogaltság” köré szerveződik.

Tehát már a cím szövegközi kapcsolatot teremt, legalábbis (meg)idézi Poe költeményét, mi több, azonnal egyértelművé teszi a szöveg, hogy az irodalomnak ezzel a „klasszikusával” nem azonossági viszonyban van a cím, hanem utal/hivatkozik rá, akárha névként funkcionálna, Poe verse így néven szólítható: „s egyszerre csak, ni, a Holló, ez a puha, selymes, omló, / ráolvasáshoz hasonló, tébolyult vers rámkialt”.

Orbán Ottó műve az alapvető vershelyzet körülírásával kezdődik, egy egyszerű történés látványával indít: a beszélő – rosszkedve lévén – kézbe vesz egy angol antológiát, melyben szemébe ötlük Poe lírai alkotása. Ez a körülmény egyfelől arra enged következtetni, hogy az olvasásnak és egyszersmind az irodalomnak van egy olyan funkciója, ami nemes egyszerűséggel a rossz kedv elűzésére szolgál. De ugyanakkor ez a rész – és talán ez a fontosabb – egy olyan nyomaszó, lidérces, zaklatott hangulatot teremt, amely megfélemlíthető annak, amelyet Poe verséből ismer(het)ünk. (A szöveg nem mondja tehát, mutatja: a szépirodalom nem „cifra szolgál”, nem eszköz a rosszkedv elűzésére.)

Egyébiránt az első versszak nagyon is konkrét megjelenítése annak, ahogy a mű eljut az olvasóhoz. Rávilágít arra a banális feltételére a befogadásnak, hogy a kötetnek az olvasó polcán kell lennie. Ez mintegy demisztifikálja a befogadás első mozzanatát (szemben például a madeleine-epizóduszerű mnemotechnikai eljárásokkal). Szerepe azonban arra is kiterjed, hogy az értelmező számára érzékeltesse könyvtárgy és mű szerves összetartozását.

Az antológiában talált *A Hollót* értelmezi, legalábbis minősíti a beszélő a ráaggatott jelzőkkel. Érdemes feltenni a zabolátlan kérdést: hogyan? A „puha, selymes, omló, / ráolvasáshoz hasonló, tébolyult vers rámkialt, / alvilágból károgó hang, csábítóan rámkialt, / dallamával legkivált”. A melléknevek egymásutánja a dallamot, Poe szövegének igen erőteljes ritmusát minősíti, talán csak a „tébolyult” kivételével. Bár ha a ráolvasás és a később előforduló skandalás kontextusában nézzük, nagyon is illeszkedik a sorba, amellyel, hogy tematikusan is visszautal a világirodalmi szövegre. Ugyanezt teszi az utolsó előtti sor is, mi több, ez a sor azonosítja a verset magával az állattal, amelynek alvilági mivoltát hangsúlyozza. A károgás, a ráolvasás, a skandalás és a vers erőteljes dallama (amihez hozzájárulnak a tiszta sorvégi- és középrímek) közti párhuzamra, mely fokozatosan elmosódnak látszik, talán nem is szükséges külön rámutatni. Efféle értelmezési lehetőségek merülnek tehát fel, ha a holló Poe *A Hollója*.

A Szimbólumtár (Pál–Újvári, 1997) szerint „a germán és kelta mitológiában jósként szerepel. A hadisten Ódinhoz társítják: »Ódin örök dögevő!« (Edda, Második ének a Hundingölő Helgiről, 43). A halál jelképe, megjelenése baljós előjel (Edda, Fáfniről Szigurd éneke, 34). Az Ódin/Wotan vállán ülő két holló a gondolkodás és az emlékezet. A vándorló keltákat a monda szerint hollók vezérelték. [...] A zsidó hagyományban a tisztátalanság, a halál, a pusztulás, a csalás szimbóluma (MTörv 14,14).”

Majdnem paradox módon, éppen a ritmus, ami mérhető (verstanilag leképezhető, hosszú és rövid verslábakra osztható, logikusan konstruálódik és ezáltal a ráció számára megragadható), terelődik irracionális síkra, azáltal, hogy a pokol madarának hangjával azonosítódik. Az, hogy a dallam ílyesmire képes, így tud hatni a lírai énre mint olvasóra, eszünkbe juttatja, hogy a zenére szokás olyan nyelvként tekinteni, amire nem érvényes a bábeli megosztottság. Ha a zene egységes világnyelv, egy következő vizsgálódás hipotéziséül szolgálhat a világirodalomnak tartott versek elemzése, abból a szempontból, hogy mennyiben járul hozzá a ritmus, a dallam a szövegek népszerűvé válásához. És nem utolsósorban, már itt rá kell jönnünk, hogy reményvesztett vállalkozás volna a Poe-verset és a szimbólumtári jelentéseket külön kezelni: az előbbi az utóbbinak részhalmaza – érdemes ezt óvatosan megállapítani (nem

vállalva a szemantikai alapvetést).

A dallam lírai énre gyakorolt hatása (hasonlóan a madeleine-epizódhoz) a gyermeki emlék felszínre törésében érhető tetten. Emellett a második strófa egyféle irodalomfelfogást is implikál, azt a fontos ismeretet közvetíti, hogy „mi a költészet üdve”. A többes számú „régiköltők, régi versek” ugyan csak a lírai én által olvasottakra vonatkoznak, de a konkretizálás hiányában felmérhetetlenül kitágul a kategória. Afféle egyetemes ars poeticaként fogalmazódik meg, és a gyermeki én előadásában hallható: „Apolló elcsent nyilát / mindig új íjból kilőve, korról korra lopni át / a makacs melódiát.” Apolló neve nem csak Poe szövegére utal, és nemcsak a mitológiai utalást frissíti fel, de a holló Szimbólumtár-beli jelentései közül is eszünkbe ötlük egy másik: „Mint a madarak általában, az égi, isteni szféra és a földi világ közötti közvetítő. [...] A görögöknél Apollónhoz és Hélioshoz kapcsolódik. Eredetileg fehérnek képelték; fekete színét azért kapta, mert rossz hírt hozott Apollónnak (Ovid. Met., II. 534–596). Pallasz Athéné, Kronosz és Aszklépiosz attribútuma, valamint a hosszú élet jelképe.” A közvetítő szerep érvényes lehet az első versszak végén már némiképp azonosított dallamra, a hollóra ('madár'), Poe versére, a szimbólumra, és az irodalmi alkotásokban feltűnő és vissza-visszatérő képre egyaránt.

A közvetítés ilyen áttételes megfogalmazása pedig a „genette-i tolvajnyelvet” is megszegyenítő módon jeleníti meg a szövegek közötti kapcsolatokat. Teszi ezt úgy, hogy a transzcendens minőség a görög isten szerepét abszolutizálja. Azt mondja, hogy van a versekben egy olyan állandó lényeg, esszencia („nyíl”), ami ha új íjból van kilőve, úgy átlopható a „makacs melódia”. Ha így értjük, ez egy nagyon erős állítás, a posztmodern paradigma felismerése, melyben a megelőzőttség tapasztalata érvényesül, hogy nem lehet teljesen újat alkotni. A palimpszesztus itt rendkívül érdekesen valósul meg, hisz a formához hű marad a szerző, részben a Poe-szöveg vershelyzetének átvétele is tetten érhető, csak hogy itt nem a holló ('madár') az, ami rákiált a lírai énre, hanem maga a vers, pontosabban a dallam, mindkettő.

A harmadik szakasz az „és” kötőszóval kezdődik, mintegy folytatva a skandalást, és közben rádöbben az olvasó, hogy amit olvas, azt aktuálisan át is éli, hisz Orbán Ottó verse is éppúgy „zörömböl”, „csörömpöl” a ritmus és a rímek hatására. A következő sorok meglehetősen hatnak: „akkor is Isten fiát / menekítjük egy számaron, át valamilyen határon”. Isten fia volna az esszencia, amit átmenekít a vers? Ha Poe szövegének egy, a keresztény hagyomány által meghatározott olvasatát adjuk, úgy tulajdonképpen egyszerre válik megkísértéstörténeté és a kísértés tagadásává (a rögeszmésen ismételt „Soha már!”). Ennek az értelmezési lehetőségnek a nyomai villannak fel Orbán Ottónál.

Ugyanakkor a bibliai utalás ismét a transzcendens szférával hozza kapcsolatba a verset, és azt a vallásos művelődéstörténeti hagyományt is felidéz, amelyben a holló megítélése eléggé ambivalens volt: „A kereszténységben a pogányok, a tévtanítók, az elbukottak, azaz a bűnösök és a bűnök jelképe, néha magáé az ördögé. A bűnbeesés ábrázolásain gyakran látható a tudás fáján, ahonnan Éva gyümölcsöt szed. Minden rossz tulajdonsága ellenére Isten gyakran felhasználja terveinek eszközéül, hogy kiválasztottainak (1Kir 17,4–6), szentjeinek (pl. Szt. Benedeknek) eledelt vigyen (Szt. Hilarius magyarázatai a Ter 8,6, ill. az 1Kir 17-hez) (Velázquez: Remete Szent Antal meglátogatja Remete Szent Pált, 1642, Madrid, Prado).” (Pál–Újvári 1997)

Ez a kettősség felveti annak a lehetőségét, hogy a beszélő tulajdonképpen úgy értelmezi Poe szövegét, mint amiben az ördögi és az isteni minőség elegyedik. Általános, a műalkotásra érvényes interpretációvá alakulna ez át, ha a tragédia születésében (Nietzsche 2007) megfogalmazott apollói és a dionüszosi elv érvényesülésének tekintenők. Teret engedne a szöveg annak, hogy ezen a szalon is elinduljunk, hiszen Apolló neve konkrétan megjelenik, ám ez részint eltávolítana a kijelölt iránytól, másfelől pedig elsősorban a Poe-szövegre volna érvényes minden következtetés, hiszen Nietzschénél mindkét elv felülkerekedik a hétköznapin, az olyanon, mint például az angol antológia.

A strófázáró sorokban a holló szimbolikus jelentései közül még egy újabb idéződik fel, a versben relevánsnak tekinthetők közül immár az utolsó: „[a görögök] Mivel a hollót különösen okos madárnak tekintették, a jóslás képességét tulajdonították neki. Sztrabón szerint a holló jelzi a delphoi jósdá bejáratát, tehát isteni közvetítő.” A jóslat pedig, hogy „megújulhat a világ”, egyfelől reményt ad, de nemcsak a beszélőnek a tapasztalati világa felől, hanem egyszersmind a versvilágok számára is, mintegy túllép(tet)ve a megelőzőttség tapasztalatán.

A negyedik szakasz kérdéssorral kezdődik, de olyan kérdések tevődnek fel, melyeknek retorikai mivolta erősen hangsúlyozott, szinte kijelentéseként hatnak, de a bizonytalanság (kérdő)jelével a végükön. „Dehát, mondd csak, világ ez még? Hol vannak a nagy koreszmék? / Hol a megtervezett éden, melyet századunk kínált?” – a választ könyörtelenül magukban hordozó kérdések ezek. A megszólított Edgar Allan Poe, de a szakasz záró felismerés, a költészet hiábavalóságának kijelentése, már nemcsak neki szól, érvénye kiterjeszthető: „Hiába a legszebb dallam, szebbé ő sem költi át / e tragikomédiát.” Az utolsó szakasz kozmikus méretű képe pedig egyszerre távolodik el Poe versétől, és teszi mégis egészen közvetlenné az aktualizálás által. A tehetetlenség, a hiábavalóság egy hatalmas „csillagszöggel földre” tűzött hollóként jelenik meg. Képzeltetés és valóság egybemosódik, felszámolódik a határ kint és bent között („moccsatlan félszkel belénk magát”), a hollónak már nincs köze dallamhoz, jósláshoz, nem közvetíthet fent és lent között.

(Kényszer)leszállás helyett

A költemény tragikomédiája, hogy a megértés igényével közelítünk hozzá, de állandóan szembesülünk a befejezhetetlenséggel: „hiába a legszebb dallam”, hiába minden kísérlet. De van valami (egyszerre apollói és dionüszosi), ami a rációval széttördelt világ dimenzióit képes egységesebbé és vonzóvá tenni. A minden szöveget megelőző s így meghatározó hagyomány árnyékában rejtőzködő mégis.

Edgar Allan Poe megírta a méltán híressé vált A Holló című verset, és mégis lehet verset írni a hollóról. Orbán Ottó és mások is irtak róla, és mégis.

Elméletben és gyakorlatban egyaránt azzal szembesül az olvasó, hogy nem lehet a szépirodalmi szövegekhez a teljesség igényével fordulni, nem lehet tökéletesen megérteni őket, és mégis.

Segédszárnyak

1. Kosztolányi Dezső: Új japán versek. Harminc haiku. In Nyugat, 1993, 7. sz.

ONLINE: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00555/17322.htm>

2. Nietzsche, Friedrich: A tragédia születése. H. n., Magvető Könyvkiadó Kft., 2007.
3. Orbán Ottó: A holló. In Fél évszázad magyar költői 2. köt. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 1998, 7. o. (Eredeti lelőhelye uő. A kozmikus gavallér c. kötetben, 1990)
4. Pál József és Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. Budapest, Balassi, 1997.
5. Poe, Edgar Allen: A holló. In Borbás – Kretzoi (szerk.) Edgar Allen Poe válogatott művei. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981.
ONLINE: <http://mek.oszk.hu/00400/00464/00464.htm>
6. Proust, Marcel: Az eltűnt idő nyomában VII. – A megtalált idő, ford. Jancsó Júlia, h. n., Atlantisz Könyvkiadó, 2009.
ONLINE: <http://www.litera.hu/irodalom/marcel-proust-az-eltunt-ido-nyomaban-vii-a-megtalalt-ido>

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Gondos Mária-Magdolna

Látó Szépirodalmi Folyóirat